

BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN DRAMATURGIYASINDA TARİXLİK VƏ MÜASİRLİK

Mail DEMİRLİ*

Çoxşaxəli yaradıcılığa malik olan, öz əsərləri ilə milli poeziyamızın¹ böyük vəzifələrini gerçəkləşdirən Bəxtiyar Vahabzadənin bu yaxınlarda 80 yaşı tamam oldu. Müasir Azərbaycan poeziyasının həqiqətən ağır artilleriyası sayılan Bəxtiyar Vahabzadə öz qələmini heç vaxt əlindən yerə qoymamış və yenə də böyük sənət ehtirası ilə yazıb yaratmaqdadır. Müdrək həyat düşüncələrini, daşlardan süzülüb gələn dağ şələləsi kimi içindəki hissələri, duyğuları sətirlərə çevirir, söz, sənət dünyasını yeni incilərlə rəvnəqləndirir².

Lakin B.Vahabzadəni bir sənətkar kimi səciyyələndirən³ başlıca cəhət odur ki, o yalnız poeziyası ilə deyil, dramaturgiyası ilə də müasir ədəbiyyatın imkanlarına təsir göstərir, bu cəhətin vəzifələrini həyata keçirir. Mən də bu tədqiqat işimdə onun yaradıcılığının bu sahəsindən söz açmağı məqsədə uyğun hesab edirəm.

Bir dəfə mənə bir dəvətnamə gəldi, baxdım ki, Bəxtiyar müəllimdəndi. Yenicə oxuyub qurtarmışdım ki, telefon zəng çaldı. Dəstəyi qaldırdım salam-kəlamdan sonra dedi Dəmirli, göndərdiyim dəvətnaməni aldınmı? Bu əsər o birilərinə bənzəmir, - dedi, çox xoşuma gələcək, mütləq gəl. Sağ olun! Beləliklə, xudahifsləşdik⁴. Mən həmin gün Milli Akademik Dram Teatrına gəldim. Çox əlamətdardır ki, həmin gün milli liderimiz Heydər Əliyev də bu tamaşada iştirak edirdi, daha doğrusu əsərə baxış keçirilirdi. Giriş çox ciddi idi. Mən “Özümüzü Kəsən Qılınc” tamaşasına sona qədər dərin maraq və həyəcanla baxdım. Tamaşanın sonunda isə biz hamımız qeyri-adi hadisələrin şahidi olduq. Dahi milli liderimiz H.Əliyev yaradıcı kollektivlə görüşüb tamaşa haqqında öz fikirlərini bildirdi. Həmin fikri “Xalq qəzeti” 14 aprel 1998-ci il tarixdəki nömrəsində dərc etmişdir. Həmin fikirdən bir sitat gətirmək yerinə düşərdi.

---

* Prof. Dr., Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi öyrətım üyesi.

¹ Poeziya - şiir

² Rəvnəqləndirmək - güzelleştirmek

³ Seciyyələndirən - nitələndirən

⁴ Xudhafizləşmək - vedələşmək

Mail DEMİRLİ

Prezident dedi: “- Sizi təbrik edirəm. Birinci növbədə, şübhəsiz biz gərək Bəxtiyar Vahabzadəni təbrik edək. Çünki onun böyük zəhməti nəticəsində ədəbiyyatımız, incəsənətimiz, dramaturgiyamız yeni, çox dərəcəli əsərə malik olublar. Mən bu əsər haqqında çox eşitmişdim. Ancaq səhnədən, bu günkü tamaşadan aldığım təəssüratlar⁵ indiyə qədər əsər haqqında verilən məlumatları həddindən artıq genişləndirdi. Bizim böyük şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə indiyə qədər fədakarlıqla çalışıb və öz istedadı, yaradıcılığı ilə hesab edirəm ki, bu əsəri yaratmaqla ədəbiyyatımızı, mədəniyyətimizi zənginləşdirdi.

- Ona görə də belə bir əsər qədim tariximizin, o cümlədən millətimizin qədim köklərinin tarixinin böyük bir səhifəsini açıb, ictimaiyyətə⁶ göstərdi. Bunun özü böyük bir işdir və hesab edirəm ki, böyük yaradıcılıq qələbəsidir... Birincisi o bu əsəri tarix və tarixi dəqiqlik əsasında yaradıbdır. İkincisi də onun bugünkü nəslə, Azərbaycan ictimaiyyətinə ən böyük xidməti ondan ibarətdir ki, bu əsər həmişə yaşayacaq və uzun ömürlü olacaqdır...” (6) Prezident əsər haqqında son dərəcə dərin fikirlər söylədi və biz də belə hesab edirik ki, doğrudan da o uzun ömürlü olacağına ümid etdiyindən əsərin leytmotivini təşkil edən milli birlik, dövlətçiliyin qorunmasında lazım olan günün aktual tələblərini tamaşaçılara göstərməklə yanaşı, həm də tarixi şəxsiyyətlər tərəfindən dövlətçiliyin möhkəmlənməsində yol verilən səhvlər hesabına millətin, xalqın gələcəyini hansı faciələr gözlədiyini də tamaşaçıların nəzərinə çatdırır. Türk dünyasının keçmiş qələbələrindən söz açmaqla B.Vahabzadə bu əsərində türkü düşündürür ona öz tarixinin keşməkeşli yollarında buraxdığı səhvlərdən çəkəndirmək, türkün düşdüyü bu günkü mürəkkəb vəziyyətdən çıxarmaq üçün nicat yolunu aramağı, axtarmağı və bu yolu tapmağı⁷ tövsiyyə edir.

Bəxtiyar Vahabzadənin bu əsəri, əlbəttə tarixi mövzu sahəsində onun ilk tarixi əsəri deyildir, lakin bu əsər onun dram yaradıcılığında böyük və yeni bir mərhələni təşkil edir, başqa əsərlərində olduğu kimi bu dramında da onun sənətinin vətəndaşlıq pafosu özünü parlaq bir şəkildə və vüsətli göstərir. Xalq taleyi, insani fəlsəfi idrak, insanın mənəvi dramını əks etdirmək, tarixçilik milli soykökümüzlə bağlılıq şairin bütün əsərlərində demək olar ki, əsas keyfiyyəti təşkil edir. Məhz buna görə də dahi öndərimiz H.Əliyev cənabları B.Vahabzadənin 75 illik yubileyi ilə bağlı təbrikində

---

⁵ Təəssürat - izlenim

⁶ İctimaiyyət - toplum

⁷ Tapmaq - bulmaq

Bəxtiyar Vahabzadənin Dramaturgiyasında Tarixlik və Müasirlik

haqlı olaraq onu Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndəsi kimi yüksək qiymətləndirərək belə yazırdı: “Sizin ictimai-siyasi xadim kimi də fəaliyyətiniz təqdirəlayiqdir. Yaradıcılığınıza və göstərdiyiniz böyük xidmətlərə görə siz bir çox mükafatlara, fəxri adlara layiq görülmüşünüz. Lakin onların heç biri qazandığınız xalq məhəbbəti qədər qiymətli və əziz ola bilməz.

Əminəm ki, sizin qələminizdən çıxan xalqımızın arzu və istəklərini tərənnüm edən əsərləriniz Azərbaycan respublikasının müstəqillik yolları ilə inkişafı uğrunda bundan sonra da ən uca, ən ülvi amalların gerçəkləşməsinə xidmət edəcəkdir.”(1)

Müasir Azərbaycan dramaturgiyasının yeni qələbəsi hesab edilməyə layiq olan “Özümüzü Kəsən Qılınc” əsərində şair xalqın tarixinin ən ümdə məsələlərindən biri haqqında 1450 il bundan əvvəl, konkret desək tarixin mürəkkəb bir mərhələsində baş vermiş hadisələr haqqında o zamanlar güclü bir dövlət kimi ad-san qazanmış, göytürklərin dövlət başçıları haqqında tarixi bir əsər yazmış, kəskin, son dərəcə təzadlı konfliktlərin bədii və obrazlı həlli vasitəsi ilə böyük tarixi dövrün ibrətamiz inikasını⁹ yaratmışdır. “Azərbaycanın və türk dünyasının böyük şairi, əziz dostum, qardaşım Bəxtiyar Vahabzadə bu əziz vətənə və türk dünyasının qardaşlığına bəslədiyi məhəbbəti bu sözlərlə ifadə edir.

‘Əzizdir öz yurdum, torpağım mənim,
Ucal ey müqəddəs bayrağım mənim.’

İctimai-siyasi xadim, iki dəfə dövlət başçısı olmuş Süleyman Dəmirəlin bir cümləsi və iki misrasında bütün Türk cümhuriyyətlərinin Azərbaycana olan dostluq rəmzi kimi öz ifadəsini tapır. Biz Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığına fikir versək görürük ki, onun əsərlərində millilik, azərbaycançılıq, türkçülük, islamçılıq, söykökünə bağlılıq, xalq düşüncəsi, xalq taleyi, xalqçılıq və eyni zamanda vətəndaşlıq, vətənpərvərlik və s. əsas, aparıcı¹⁰ ideyalar əsərin əsas motivləridir. Lakin onun bu əsərində türkçülüyn, onun təsvir etdiyi dövlətin timsalında dövlətçiliyin, vətənə bağlılığın, dövləti uçuruma aparan nöqsanlara qarşı mübarizəni açıqlayır, dövlətçiliyin qarşısında duran ciddi məsələlərin bədii qoyuluşunu, onun bədii həllini səhnə imkanları ilə gerçəkləşdirir, daxildə olan çəkişmələri, intriqaları, bu günkü düşüncələrimizlə desək, vəzifəyə hərisliyini dramaturq açıb göstərir. Hörmətli akademikimiz, tənqidçi və ədəbiyyatşünas alim Bəkir

⁹ İnikas- akis, yansıma

¹⁰ Aparıcı- öncül

Mail DEMİRLİ

Nəbiyev 1998-ci ildə bu əsər haqqında “Açıq Söz” qəzetində yazırdı: “Həyatımızın son ilini, Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünün başlanmasından indiyə qədər olan dövrünü götürsək, bizim məğlubiyyətimizin və torpaqlarımızın bir qisminin işğal olunmasının səbəbi yalnız daxilimizdəki çəkişmələr, toqquşmalar, hakimiyyət davası və bütün bunlardan erməni işğalçıların istifadə etməsidir. 1450 il əvvəl də belə olmuşdur. Bu indi də belədir. Heç olmazsa indi anlaşmalıyıq, nəticə çıxarmalıyıq.”(2).

“Özümüzü Kəsən Qılınc”da təsvir olunan konfliktlər tamaşaçını əsərin sonuna qədər dərin bir həyəcan içərisində saxlayır, onu düşünməyə, bu mürəkkəb konfliktlərin çözülməsi üçün yollar aramağa çağırır. Bu gün də hakimiyyətə can atmağa səy göstərən qüvvələr bir-birini ləkələməyə, yersiz çəkişmələr, mətbuatda gedən yersiz böhtanlar, qarayaxmalar, “sapı özümüzdən olan baltalar” öz qüvvələrini hakimiyyəti zəiflətməyə yönəldir, birləşib qüdrətli bir dövlət yaratmaq əvəzinə bir-birini didib parçalayırlar. Bu da mənfur düşmənlərimizin bizi daha da zəiflətmək üçün əlinə rəvac verir. Tarixə baxışında da B.Vahabzadə məhz bu mövqedən çıxış edir, “Fəryad”, “Yağışdan Sonra”, “Dar Ağacı”, “İkinci Səs”, “Hara Gedir Bu Dünya”, “Rəqabət” və s. dram əsərlərində oxşarlıq cəhətdən olduğunu nəzərə alıb, yenə Bəkir Nəbiyevin məqaləsindəki bir fikri də xatırlamaq istərdik: O yazır: “Əsərin faciə janrında yazıldığına, Göy türk xaqanının dağılmasını əks etdirdiyinə baxmayaraq, tamaşa onu görənlərə nikbin notlar aşılrayır. Çünki daxili çəkişmələr, xəyanətlər, təxribatlar, xarici təhdidlər nəticəsində dağılan ilk türk səltənətinin xərəbələri üzərində biz yeni türk xaqanlığının əsasının qoyulmasının da şahidi oluruq.”(2)

Beləliklə, tənqidçi haqlı olaraq müəllifin keçmişimizə, tariximizə nəzər salmasını, ümumi taleyimizin sərgüzəştlərini bir daha təfəkkürümüzdə canlandırmaqla səhnə əsərinin geniş qələmə aldığı məqalədə oxucu qarşısında çox dərin nəcib bir məqsəd və vəzifə qoyduğunu biz etiraf etməliyik.

Mən bu əsəri tam təhlil etmək fikrində deyiləm. Çünki bu əsər haqqında mətbuatda kifayət qədər yazılıb, təhlili verilmişdir. Mən yalnız “Özümüzü Kəsən Qılınc”dan bəzi əsas məqamları diqqətə cəlb etməyi lazım bilirəm.

Bəxtiyar Vahabzadənin Dramaturgiyasında Tarixlik və Müasirlik

Professor Tofiq Hacıyev “Özümüzü Kəsən Qılınc” ilə bağlı 1998-ci ildə “Zaman” qəzetində yazırdı: “İndi türk öz əcdadını o hala salan səbəbi düşünməli, sirrini açmalı öz başına çarə qılmalıdır. Türk niyə o hala qalıb? Türk niyə qüdrətdən düşüb? Məhz bu keyfiyyət qüdrətli türkü bəzən acınacaqlı hallara salıb. Türkün bu qara keyfiyyətini qədim Çinin müdrikləri kəşf ediblər. Kəşf ediblər ki, türkü ancaq türk özü məğlub edə bilər. Və bunu gerçəkləşdirmək yolunu da tapıblar. Türklə türkün arasına nifaq salmaq, iki qardaş türkü bir-birinə düşmən etmək - bundan sonra düşmənin ala bilməyəcəyi qisası türk bir-birindən alacaq. Tarixən türk ancaq bu yolla udub.”(7)

Dramaturq məhz bu həqiqəti əsərdə geniş vermiş, türkü yalnız öz əlilə vurmaq, zəiflətmək, miskinləşdirmək, yıxmaq olan ideyası işığında hadisələri mənalandırmışdır. 1450 il bundan öncə türk dövlətçiliyində baş verən faciələr də məhz bu fikirlərin toplusundan, müasir həyatın həqiqəti ilə səsləşir. Bu əsər haqqında teatrşünas İncilab Kərimovun “Göytürk xanlığının istiqlal mübarizəsi” (1998), İmran Axundovun “Milli Teatrımızın son 25 ildəki ən böyük qələbəsi”, Nizami Cəfərovun “Bir tamaşa haqqında bir neçə söz” (Yeni Azərbaycan qəzeti, 1999), Fəridə Səfiyevanın “Hara Gedir Bu Dünya” (1998, Ədəbiyyat qəzeti), Taleh Həmidin “Nə qədər, biz içimizdəki hakimiyyət yanğısını öldürə bilməmişik, öz qılıncımız özümüzü kəsəcək”, “Müstəqil qəzet” 1998. Əyyub Kərimovun “Dar Ağacı” haqqında məqalə və resenziyaları dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsi üçün şairin obrazlı ifadəsilə birinci növbədə “Sarı özümüzdən olan baltalar”ı aradan qaldırmağın vacibliyi qeyd olunur. Eyni zamanda bununla əlaqədar olaraq bu məqalədə millət, xalq, insan taleyi, dövlətçilik, vətəndaşlıq, soykökünə qayıdış və s. kimi məsələlər qoyulur və izah edilir.

Qeyd edək ki, təzad planında təsvir olunan obrazları dramaturq son dərəcə böyük ustalıqla işləmişdir. Məsələn, Gur Şad nə qədər ağıllı, iradəli, qüvvətlidirsə, Dulu xan isə ondan çox-çox fərqlənən təmkinsiz, özündən tez çıxan, özünü qüvvətli göstərməyə çalışan bir insandır. Gur Şad Dulu xandan fərqli olaraq atasını öldürənləri ağılla, təmkinlə öyrənmək istəyir, baş verən hadisələrin mahiyyətini hansı tələblərdən meydana gəldiyini bilməyə çalışır, hadisələrin dərinliyinə varmağı qarşısına məqsəd qoyur. Obrazın daxili aləmini, onun mahiyyətini tamaşaçılara göstərmək üçün, hətta böhtan və iftiralara məruz qalıb zindana atıldığı bir zamanı da müəllif bu hadisələr fonunda ehtirasların mübarizəsini çox ustalıqla qələmə alır. Gur Şad sadə olduğu qədər həm də ağıllı və məntiqlidir. Zindanın qapısı açıq qalsa da o həbsxanadan qaçmır, çünki qaçmış olsaydı, onun günahkar olduğu “sübuta” yetirilə bilərdi. Ona görə də o məntiqlə hərəkət edir, həbsxanayı tərkdir. Müəllif bu dramda vaxtaşırı

Mail DEMİRLİ

daxili çəkişmələrdə zəifləyən türk dövlətinin qorunub saxlanmasında orta nəslə mənsub olan Gurşad kimi ağıllı, qüvvətli, böyük zəka sahibi olan gənclərin timsalında dövlətçiliyin davam etdirildiyini tamaşaçılara aşlıyır.

Əsərdə verilmiş Qara Xaqan bəzən öz ağılı ilə oturub durmur, Çin şahzadəsi İçken Xatunun təsiri və təhrikləri qarşısında aciz qalır. Onun xahişi və təhriklərilə ölkənin qanunu hökmdarı olan qardaşını, Gur Şadın atasını öldürür və qardaşının arvadını özünə zorla zövcə edir, Gur Şadı isə həbsxanaya saldırır. Beləliklə, o İçken Xatunun iradəsilə ölkəni miskin bir hala salır, türk yurdlarını qonşu ölkənin vassallığına çevirir. Bütün bunlarla yanaşı ixtilaflarla dolu olan bu faciə əsəri tamaşaçının yaddaşına təsir edir, onu dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi üçün zəruri olan iki şərt ətrafında düşünməyə sövq edir. Bu şərtlərdən biri xalqın birliyi, ikincisi isə qeyri-qanuni yolla, daxili çəkişmələr nəticəsində və yaxud şəxsi mənafə mövqeyindən hakimiyyətə sahib olmaqdır. Bununla da şair dramaturq Bəxtiyar Vahabzadə əsərin müasirliyini günümüzün reallıqları ilə səsələşməsinə əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirməyə nail ola bilmişdir. Əsərin mələk, şeytan obrazları da əsas ideyanın təcəssümündə mühüm rol oynayır.

Mələk xeyrin, Şeytan isə Şərin timsalçısıdır. Mələk insanları nə qədər bəd əməllərdən uzaqlaşdırmağa çalışsa da, Şeytan isə əksinə onları bədxahlığa, pisliliyə, şər işlərə təhrik edir və bu da əsərin fəlsəfi-mənəvi mündəricəsini qüvvətləndirir.

Pyesin Banu Çiçək, Mübi Tərhan, Jan Çunq, Erkin kimi obrazları da əsərin başlıca ideyasının, qayəsinin, konfliktlərin dərinləşməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Beləliklə, “Özümüzü Kəsən Qılınc” ifadəsi əsər boyu dolğun, dərin fikir səviyyəsinə yüksəlir, şair daxili çəkişmələri sərrast şəkildə mənalandırır: Taleh Həmid yazır: “Yəni nə qədər ki, biz içimizdəki hakimiyyət yanğısını öldürə bilməmişik, öz qılıncımız özümüzü kəsəcək. Bu dünən də belə olub, bu gün də belədir, sabah da belə olacaq.”(9)

Tənqidçi Nizami Cəfərov “Bir tamaşa haqqında bir neçə söz” məqaləsində yazır: “Göytürklər”in premyerasından sonrakı geniş müzakirəsində mən belə bir arzumu bildirdim ki, bu tamaşa mümkün qədər bütün türk dünyasına çatdırılmalıdır. Çünki müstəqil dövlət quruculuğu yolunda olan müasir türk xalqlarının, demək olar ki, hamısı haqqında söhbət gedən problemlərlə qarşılaşırlar. Yəni yalnız biz deyil, iş elə gətirib ki, türkmənlər də, özbəklər də, qazaxlar da, tatarlar da, altaylar da... qədim tarixlərindən ayrı düşmüş ortaq etnokulturoloji maraqlarını çox hallarda qeyb etmişlər...

Bəxtiyar Vahabzadənin Dramaturgiyasında Tarixlik və Müasirlik

Nəticə etibarilə deyə bilərəm ki, Bəxtiyar Vahabzadə ümumən türk xalqları səhnəsinə möhtəşəm bir əsər vermişdir – həmin əsər öz böyük missiyasını gərəyincə yerinə yetirir, bundan sonra da yetirəcəkdir.”(10)

Əlbəttə, belə bir əsər türkdilli xalqların etnik-mədəni həyatında çox böyük rol oynaya bilər və oynayacaqdır. Bu yaxınlarda Ukrainada, Qırğızıstanda, Gürcüstanda baş vermiş hadisələr “Özümüzü Kəsən Qılınc”ın leytmotivini təşkil edən hadisələrin də bu tipli konfliktlər müstəvisində¹¹ cərəyan etməsi bunu təsdiq edir.

Bununla da biz Bəxtiyar Vahabzadənin mətbuat səhifələrində mübahisələrə səbəb olmuş və günün aktual məsələlərinə həsr edilmiş “Rəqabət” dram əsərinə də nəzər salmaq istəyirdik.

Biz təsdiq edə bilərik ki, “Rəqabət” əsəri də öz mövzusu və ideyası etibarilə “Özümüzü Kəsən Qılınc” əsərindən heç də geri qalmır. Müəllifin dediyi kimi, 2 il müddətinə boya-başa çatdırdığı bu dram əsəri bu günkü həyatın eybəcərliklərini, yaxşını, pisi, xeyir-şəri, doğrunu-yalanı, yaltağı-ikiüzlünü, bir sözlə, insanlar arasındakı münasibətləri özündə əks etdirir.

Əvvəlcə biz oxucuların diqqətini teatrın rəhbərliyinin və onun bu əsərə olan münasibətilə əlaqədar bəzi məsələlərə cəlb etmək istəyirik.

Respublikanın xalq artisti, Dövlət mükafatı laureatı Əliabbas Qədirovun dediyi bir cümləni xatırlatmağın yeridir: “Bilirsiz indiki dövrdə yaxşı əsər tapmaq çox çətindir, son zamanlar dram əsəri yazanların sayı çoxalıb, ancaq onların içərisində sanballı əsərlər azdır. Mən baxıram ki, siz səhnədə qoyulan əsərin ədəbi-bədii tərtibatı ilə çox maraqlanırsınız, dekorasiyaların zəngin olmasını, rəssamın əsərə verdiyi bədii tərtibatın bu günkü tamaşaçının zövqünü oxşaya biləcəyini düşünürsünüz. Ancaq mən bir söz demək istəyirəm. Əsər güclü olarsa və onu oynayan aktyorların ustalığı özünü yaxşı göstərərsə deməli, dekorasiyaların güclü, yaxud zəif olması tamaşaya heç bir xələl gətirə bilməz. Əsər əgər zəifdirsə, tamaşaçının təfəkküründə əks oluna bilmərsə, deməli, tezliklə səhnədən çıxmalıdır. Ancaq gördüyünüz kimi bir dənə də olsun bu gün boş yerimiz yoxdur. Hətta yuxarılarda əlavə stullar da qoyulmuşdur, media işçiləri də bu gün çoxdur. Biz teatr işçiləri sevinirik ki, milli teatrımız artıq tamaşaçıları özünə cəlb edə bilib. Yaxşı olar ki, tamaşaya baxın, sonra söhbətimizi davam etdirərik.”

---

¹¹ Müstəvi - düzlem

Mail DEMİRLİ

Bəxtiyar Vahabzadənin bu janrda yazılan əsərlər içərisində tarixilik nöqtəyi-nəzərdən “Fəryad” pyesi də xüsusi yer tutur. Böyük Azərbaycan şairi Nəsimiyə həsr olunmuş bu əsərdəki hadisələr xalqımızın XIV əsrdə yaşamış böyük mütəfəkkir sənətkarı, üsyankar şairi ətrafında cərəyan edir. Nəsimini biz bu əsərdə ictimai-siyasi fikrimizin qüdrətli bir şəxsiyyəti, qüdrətli söz ustası kimi, həmçinin o dövrün ictimai-siyasi fikirlərini öz ideyaları ilə tənqid atəşinə tutan, dövrünü, zəmanəsini çəkinmədən qamçılayan bir xalqın qəhrəmanlıq simasını özündə əks etdirən mütəfəkkir bir şair kimi görürük. Əsərin adından da göründüyü kimi, ölkədə gedən ictimai-siyasi proseslər insanların hüquqsuzluğa, ictimai-siyasi ədalətsizliyə, bərabərsizlik hökm sürən bir ölkədə, qanı içilən, haqqı göz qabağında tapdalanan insanların fəryad səsinə çevrilir. Fikir azadlığı, şəxsiyyət azadlığı bir ideya olaraq əsərin əsas leymotivini təşkil edir.

“Özümüzü Kəsən Qılınc”da olduğu kimi bu əsərdə də iki cəbhə, yəni xeyir və şər qarşı-qarşıya qoyulur. Hər iki cəbhənin mübarizəsi hadisələrin gedişatında ortaya çıxır. Tamaşaçı hadisələrin cərəyanını həyəcanla izləyir, xeyrin şər üzərində təntənəsini səbirsizliklə gözləyir.

Keyrin tərəfində yəni müsbət cəbhədə mübarizə aparən obrazların timsalında hürufilikdən, Nəsimiçilik ideyalarından, insanın insana məhəbbətindən və s. geniş söhbət açılır, xalqın, millətin taleyi, insan konsepsiyası əsərdə şərə qarşı yaradılmış bir cəbhə kimi tamaşaçıya təqdim olunur. Sənətkarlıq baxımından B. Vahabzadə Nəsimi üsyankarlığını əsərdə yaradılmış obrazların dililə əsərin fəryadına çevirir.

Zülmə, işkəncəyə qarşı üsyan səsinə qaldıran, ağıllı, təmkinli, müdrik olan, insani hərəkətlərində, davranışlarında bir xeyirxahlıq timsalı olan gözü qarşısında dar ağacına qaldırılan Çalpapaq, heç bir günahı olmadan zindanlara atılan Rəhman, zindanlarda sızıltısı yerə-göyə sığmayan Sübhan, həssaslığı, zərifliyi, insanlara öz qayğıkeş münasibətlərilə seçilən Aypara, dindar atasına məsləkinə qarşı çıxan, hürufiliyə üz tutan, həqiqət yolunda döyüşənlərə qoşulan, atasının əqidəsinə zidd gedən Dəyanət, hər cür ehkamların əleyhinə çıxan, haqq, ədalət uğrunda mübarizə aparən adamların tərəfinə keçən Vəliəhd kimi insanlar öz nəcib əməl və sifətləri ilə tamaşaçı qəlbində dərin iz buraxır və onu düşünməyə vadar edir.

Əsərdə hadisələrin gedişatı göstərir ki, yalançılıq, ikiüzlülük, riyakarlıq, dələduzluq, rüşvətxorluq və s. motivlər düzlüyün, həqiqətin,

Bəxtiyar Vahabzadənin Dramaturgiyasında Tarixlik və Müasirlik

reallığın iti qılıncı qarşısında təslim olur, ehtirasların qarışdığı bir zamanda geri çəkilməyə məcbur olur və xeyrin təntənəsi qələbə çalır.

Dramaturq şəri təmsil edən ümumiləşdirilmiş ən güclü obraz kimi din xadimi Zahidi verməklə əsərdə ən yüksək kulminasiya¹² nöqtəsi yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Kütbeyin, qəddar, ikiüzlü, yaltaq dindarların ümumiləşmiş siması kimi Zahidi yaratmışsa XIV əsrdə yaşamış, hürufiçiliyin carçısı kimi tanınmış qaranlıq zülmətlərdən doğan bir işıq kimi parlayan, əsrin dəmir caynaqlı məngənəsində azadlıq eşqiylə çırpınan, bərabər hüquqlu bir cəmiyyətə can atan birinci və ikinci Nəsimi obrazlarında dünyaya nur saçan bir insanı həqiqət, ədalət mucəssəməsi kimi verməsi əsəri daha da gücləndirmişdir. Zahid obrazı Əmirin qulluğunda əmrə müntəzir dayanan, onun hər cür haqsızlığına ədalətli don geyindirən bir nankordur, bir iblisdir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq Zahidin yeganə övladı Dəyanətin atasının tutduğu yola, məsləkə nifrət edib hürufilərə qoşulması da əsərin ən maraqlı səhnələrdən biri kimi yadda qalır, atanın öz oğlunu Əmirin əmri ilə öz əlləri ilə asması isə tamaşaçını hiddətləndirir, Zahidə qarşı nifrət hissi oyadır. Əsərdə verilən Əmir obrazı da əsas obrazlardan biri hesab olunur.

Bəxtiyar Vahabzadənin “Fəryad” faciəsi ilə bağlı onlarla Azərbaycan alimi, yazıçı və şairi kimi, xarici ölkələrin görkəmli şəxsiyyətləri də öz ürək sözlərini deməkdən çəkinməmişlər. Türkiyənin görkəmli şəxsiyyətlərindən Yavuz Bülənt Bakilər Bəxtiyar Vahabzadə haqqında 18 noyabr 1991-ci ildə Ankaradan yazırdı:

“Bəxtiyar Vahabzadə bütün türk dünyasının ortağ səsi, sevən ürəyi, aydınlıq üzü və gözəllik cizgisi rəmzidir.”

Onun imzasını daşıyan qırxdan çox fikir və sənət əsəri çeşidli dünya dillərinə tərcümə edilib. Bu əsərlərin yarıya yaxınının da digər türk və Avropa dillərində yayılması Vahabzadənin elm və sənət dünyasındakı səviyyəsinə təmsaldır, işarədir.

Bir dramnəvis olan şairimizin üç səhnə əsəri – “Hara Gedir Bu Dünya”, “İkinci Səs”, “Fəryad” adlı dramları (o zaman Göytürklər, Rəqabət hələ səhnədə yox idi M. D.) Azərbaycanda uzun zaman səhnədən düşməyərək, tamaşaçıların dərin yanğısını və rəğbətini qazanmışdır. (5)

---

¹² Kulminasiya - zirve

Şair-dramaturq Bəxtiyar Vahabzadə yazdığı dram əsərlərində öz təfəkküründə canlandığı istək və arzularını da əks etdirməklə, daxili emosiyalarını cilovlamaq şərti ilə vətəndaşlıq ideyalarını da əsərdə ön plana çəkərək oxucunu tez ələ alır və yaxud onu sona qədər tamaşanı həyəcanla izləməyə vadar edir. Görkəmli rus şairi Yevtuşenkonun dediyi kimi “O suyun üzündə üzür - insan hisslərinin dərin qatlarına enir.”(3)

Digər görkəmli yazıçıların da məsələn, A. Kuşner, R. Kazakova, İ.Yevtuşenko, Ç. Aytmatov, İ. Kuznetsov, V.Qafarov, Əhməd Bican Ərcilasun, Əli Yavuz, Yavuz Bülənd, İev Qumilyov, Alla Axmatova, Dimitri Balan, Simeon Zurak, M. Halistin Kukul, Stefan Kinzer və b. şair haqqında belə düşünür və onu belə dəyərləndirirlər.

Bəxtiyar Vahabzadənin dram yaradıcılığı tək tarixi əsərlərdən ibarət deyil, onun ictimai-siyasi hadisələri, məişət və milli adət-ənənələri özündə əks etdirən pyesləri də az deyildir.

Xalq şairi Süleyman Rüstəm vaxtilə yazırdı: “Son illər şair Bəxtiyar Vahabzadənin imzasının yanına bir ad da əlavə olunub-dramaturq ‘Fəryad’ pyesinə baxanlar bu adın nə dərəcədə doğru-düzgün olduğunu təsdiq edə bilirlər. Bir tamaşaçı kimi mənim fikrim belədir. Səməd Vurğunun Vaqif dramından sonra «Fəryad» pyesi dramaturgiyamızda olan böyük bir boşluğu doldurdu.”(8)

Yaşar Qarayev və professor Şamil Salmaov “Fəryad” pyesinin bünövrəsinin “Dar Ağacı” pyesindən başlaması ilə əlaqədar yazırlar: “Fəryad”, B. Vahabzadənin tarixi mövzuda qələmə aldığı son pyesinin adıdır (Əlbəttə bu son pyes deyildir – M. D.). Dramaturqun bu istiqamətdə ilk qələm təcrübəsi ilə “Dar Ağacı”dır. Şərtiylə tarixlik arasında qarşılıqlı, münasibətlərin məhz “Fəryad” da büllurlaşan məzmunu və nisbəti öz ifadəsini hələ “Dar Ağacı”nda tapmışdı.

Müəllifin tarixi mövzuya gətirib çıxaran bədii niyyətinin orijinallığı və təzə-tərliyi də ilk dəfə burada özünü göstərmişdi. Belə ki, bu pyesdə Babək xatırlanır, talelərə və əməllərə onun ruhu və qəh-qəhələri ilə yekun vurulur, lakin süjetin əyani gedişi prosesində onun özü yox, teyfi iştirak edirdi.”(11)

“Dar Ağacı”nda baş verən əsas konflikt iki qardaş arasında davam etdirilir. Bir xətt üzrə hadisələrin cərəyan etməsi zahirən Azərbaycanla

Bəxtiyar Vahabzadənin Dramaturgiyasında Tarixlik və Müasirlik

xilafətin, Azərbaycanla yadellilərin mübarizəsi öz əksini tapır. İslamın yaşıl bayrağı altında çıxış edən Aqşini doğma vətənin taleyi düşündürmür, onu yalnız ərəb xilafətinin göstərişləri, onun verdiyi əmrlər maraqlandırır. 816-cı ildən 836-cı ilə qədər ərəb xilafətinə qarşı döyüşən Elxanı isə qardaşı Aqşinin əksi təşkil edir. Onun Azərbaycanın azadlığı uğrunda yadelli işğalçılara qarşı apardığı azadlıq mübarizəsi bütün əsər boyu davam edir.

Beləliklə vətənlə yadellilər arasında gedən mübarizənin konfliktini kimi verilməsi əxlaqi-psixoloji mahiyyət daşıdığına şahidi oluruq. İki qardaş arasında baş verən hadisələr yalnız iki nəfərə deyil, iki ideya, məfkurə arasında gedən mübarizədir.

Pyesin gedişatında biz Elxanın qeyri-adi iradəsi ilə üzləşirik. O doğma qardaşı Aqşinin də qırılmaz inadını sındırır və onu da sonda öz inadından döndərə bilir.

B.Vahabzadə bu əsərdə vətəninə, elini, obasını qiymətləndirməyən, və onun qədrini bilməyən yadelli işğalçı qəsbkarın bir "sağ ol"una görə vətəninə, elinə, ana yurduna, xalqına, xor baxan Aqşinin taleyi də faciə ilə qurtarır. O, öz aldanışını hiss edir. Qardaşı Elxanın dedikləri yadına düşür və sonda salona etdiyi müraciətlə tamaşaçılardan ayrılır: "Doğrudan da Allah varmı?" sualına cavabı Aqşini sonda əsərin qəhrəmanı kimi qiymətləndirməyi bizə imkan verir.

Y. Qarayev bununla əlaqədar yazır: "Aqşinin müsibəti adi aldanışın yaxud nəfisin insani (sərkərdəni, hökmdarı) qəflətən düçar etdiyi şəxsi müsibət deyildir. Aqşinin müsibətinin ictimai kökü sosial səbəbi xalqın taleyindən gəlib keçir. Vətənin, torpağın taleyində əks olur. Yurdun təkçə torpağı, sərvəti yox, namusu da talanır: Karvan-karvan el malı dəstə-dəstə qız-gəlin Bağdada xilafət səltənətinə ruhani ataya kəməz göndərilir."(11)

"Yollara İz Düşür" kitabına daxil edilən əsərlərdən biri kimi şairin tarixi faciə janrında qələmə aldığı "Dar Ağacı" pyesi də məzmunca çox maraqlı və ibrətamizdir. Xalq qəhrəmanı olan və yadelli işğalçılara qarşı 20 illik mübarizə aparan Babəkin edam edilməsindən sonra Azərbaycanda cərəyan edən azadlıq mübarizəsi əsərin ana xəttini təşkil edir. Pyesin vaxtilə səhnəyə qoyulması məsələsi mübahisəli olsa da tarixi bir əsər olmaq etibarilə bu pyesi də B.Vahabzadənin tarixi mövzulu dramaturgiyasının uğurlu bir nümunəsidir.

Mail DEMİRLİ

Hörmətli ədəbiyyatşünas alim Nizami Cəfərov yazır: “Millətə naz satan” ziyalılardan fərqli olaraq B.Vahabzadənin Vətəndaş şəxsiyyəti mənsub olduğu millətin geniş mənada etnoqrafiyasını nümayiş etdirir, odur ki, ictimai fəaliyyət meydanı bu qədər geniş tarixin ona verdiyi səlahiyyət bu qədər böyükdür.”(4)

Beləliklə, nəzərdən keçirilən pyeslərə əsaslanaraq belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, bütün poeziyasında olduğu kimi, B.Vahabzadə tarixi pyeslərində də böyük və ciddi həyat məsələləri üzərində düşünən sənətkardır. Xalqın tarixi taleyi, bu taleyi özlərində, mübarizələrində əks etdirən insanların xarakteri və qayələri, nəcib insani sifətləri B.Vahabzadə dramaturgiyasının əsas estetik-fəlsəfi düşüncələridir. Bir cəhəti də mütləq qeyd etmək lazımdır. B.Vahabzadə dramaturgiyası mövzu cəhətdən tarixi və müasir həyatla bağlı olan pyeslər silsiləsinə şamil edilə bilər. Lakin bu dramaturgiyada tarixilik və müasirlik üzvü bir vəhdət halında çıxış edir ki, bizcə, bu da böyük şairlərimizin dramaturgiyamızda milli dramaturgiyanın böyük, yaşarı ənənələrini, sədaqətini, bu ənənələri yaşatmaq əzmini göstərir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan qəzeti 15 avqust 2000-ci il. H.Əliyev. “Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə”.
2. “Açıq Söz” qəzeti 28 may 1998-ci il Bəkir Nəbiyev “Özümüzü Kəsən Qılınc.”
3. Araz Dadaşzadə “Bir Gəminin Yolçusuyuq”, “Kommunist” qəzeti. 1984.
4. Cəfərov N., “Bəxtiyar Vahabzadə”, səh.17, “Azərbaycan” nəşriyyatı Bakı 1996.
5. Dəmirli M., “Türk Dünyasının Bəxtiyarı”, Azərbaycan nəşriyyatı 1995.
6. “Xalq qəzeti”, H.Əliyevin Milli birliyi, dövlətçiliyimizi qorumağa səsləyən əsər 14 aprel 1998-ci il.
7. “Zaman” qəzeti, 16 may 1998-ci il Tofiq Hacıyev, “Özümüzü Kəsən Qılınc.”
8. Məmmədov C., “Şairin Dramaturgiyası”.
9. Müstəqil qəzet, Taleh Həmid, “Nə qədər ki, biz içimizdəki hakimiyyət yanğını öldürməmişik, öz qılıncımız özümüzü kəsəcək”, 14-20 yanvar 1999-cu il.
10. Vahabzadə B., “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1996, Nizami Cəfərov “Bir tamaşa haqqında bir neçə söz”.
11. Qarayev Y., Salmanov Ş., “Poeziyanın Kamilliyi”, Bakı: Yazıçı 1985.